

Jan Šerek, Zuzana Petrovičová & Michaela Porubanová-Norquist

Mladí a nevšední

**Studie občanského života mladých lidí z etnických
menšin a majority v České republice**

Masarykova univerzita
Brno 2012

MLADÍ A NEVŠEDNÍ

Studie občanského života mladých lidí
z etnických menšin a majority v České republice

MLADÍ A NEVŠEDNÍ

Studie občanského života mladých lidí
z etnických menšin a majority v České republice

Jan Šerek, Zuzana Petrovičová & Michaela Porubanová-Norquist

Masarykova univerzita
Brno 2012

Studie vznikla v rámci projektu specifického výzkumu „Utváření občanských postojů a chování v adolescenci a mladé dospělosti“, realizovaného na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity (MUNI/A/0838/2011).

Data použitá v této studii byla sesbírána v rámci projektu podpořeného grantem Evropské komise FP7-SSH-2007-1, číslo: 225282, „Processes Influencing Democratic Ownership and Participation (PIDOP, „Procesy ovlivňující demokratické občanství a participaci“), na kterém spolupracovaly Univerzita v Surrey (Spojené království), Univerzita v Liège (Belgie), Masarykova univerzita (Česká republika), Univerzita Friedricha Schillera v Jeně (Německo), Univerzita v Boloni (Itálie), Univerzita v Portu (Portugalsko), Univerzita v Örebro (Švédsko), Univerzita v Ankaře (Turecko) a Queen's univerzita v Belfastu (Spojené království).

Odborná recenzentka:

Mgr. Kateřina Vráblíková, Ph.D.

Vědecký redaktor:

prof. PhDr. Petr Macek, CSc.

© Jan Šerek, Zuzana Petrovičová & Michaela Porubanová-Norquist, 2012

© Masarykova univerzita, 2012

© Foto na obálce Věra Kontríková, 2012

ISBN 978-80-210-7663-1 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-6055-5 (brožovaná vazba)

Poděkování:

Děkujeme všem našim kolegyním a kolegům za cenné připomínky. Především jsme však zavázáni účastnicím a účastníkům našeho výzkumu za jejich čas a ochotu.

Autoři:**Mgr. et Mgr. Jan Šerek, Ph.D.**

Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny,
Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity
serek@fss.muni.cz

Mgr. Zuzana Petrovičová

Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny,
Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity
petrovic@fss.muni.cz

Mgr. Michaela Porubanová-Norquist

Katedra psychologie,
Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity
misl99@gmail.com

Předmluva	9
Kapitola 1	11
Co budeme zkoumat a proč	
Kapitola 2	21
Jaká jsou specifika občanského života etnických menšin	
Kapitola 3	29
Jakým etnickým menšinám se budeme věnovat	
Kapitola 4	39
Výzkumný soubor a metody	
Kapitola 5	45
Jak mladí lidé vnímají společnost	
Kapitola 6	61
Jak mladí lidé občansky participují	
Kapitola 7	73
S čím souvisí občanská participace	
Kapitola 8	91
Jak mladí lidé popisují a prožívají překážky bránící občanské participaci	
Kapitola 9	105
Závěr	
Literatura	111

Naše kniha má za cíl prohloubit poznání o mladých lidech z etnických menšin a jejich občanském životě. Pokusíme se najít odpovědi na otázky, jak se cítí mladí příslušníci etnických menšin v české společnosti a co lze udělat pro to, aby se do společnosti jako občané zapojili. V naší práci se zaměříme na příslušníky romské a ukrajinské menšiny, tedy dvou nejpočetnějších etnických menšin v České republice. Jako sociální psychologové si přitom chceme všimnout nejen „tvrdých“ objektivních dat, například volební účasti, ale i toho, jak mladí lidé prožívají svůj občanský život a jaké významy mu připisují.

Proč považujeme za důležité věnovat se právě tomuto tématu? Vycházíme z předpokladu, že životy občanů v současné společnosti jsou ovlivňovány rozhodnutími závislejšími na mnoha činitelích. Nejedná se přitom pouze o tradiční politické instituce, jakými jsou vláda či místní samosprávy. Životy občanů v dnešní společnosti ovlivňuje například i chování velkých firem a nadstátních útvarů, jako je Evropská unie. Tito činitelé mohou dramaticky ovlivňovat, jakým směrem se budou ubírat naše každodenní životy, co budeme mít možnost dělat a v jaké vyhlídce budeme moci doufat. Politické rozhodnutí vlády, byť se na první pohled jedná o pouhý kus papíru, může řadě lidí přinést či naopak vzít naději na pracovní místo, na studium nebo na život v příznivějším životním prostředí. Podobný vliv, ačkoli se mu obvykle nevěnuje tolik pozornosti, mohou mít na naše životy například rozhodnutí velkých bank či pojišťoven.

Pokud občané nechtějí jen pasivně přihlížet, jak o jejich životech rozhodují jiní lidé, anonymní instituce či společenské a ekonomické síly, kterým nerozumějí, musejí se aktivně zapojit do občanského života. Občanská participace představuje způsob, kterým lidé mohou ovlivnit společenská rozhodnutí ve svůj prospěch. Velký počet činitelů, kteří se podílejí na rozhodování o společnosti, vyžaduje, aby občané využívali širokou škálu občanských aktivit. Například účast ve volbách přestává mít v dnešní společnosti výjimečné postavení, protože volbami lze ovlivnit pouze některá politická rozhodnutí. Naopak roste význam mimovolebních občanských aktivit, do nichž lze zařadit petice, demonstrace, aktivity na internetu, ale i radikální protesty.

Jsme přesvědčeni, že občanská participace je důležitá zejména v případě členů společnosti, kteří nepatří k majoritě. Necitlivá společenská rozhodnutí totiž často mají velké dopady právě na příslušníky menšin, zvláště pokud se jedná o menšiny, které se potýkají s negativním přijetím ze strany majority. Zároveň jsou to však právě příslušníci menšin, kdo obvykle čelí nejvíce překážkám bránícím občanské participaci. Nemusí se jednat pouze o objektivní překážky, jako je například jazyková bariéra, ale rovněž o překážky psychologické. Účast na společenském dění může být velmi obtížná pro člověka, který se ve společnosti necítí dobře

a má pocit, že jej většinová společnost mezi sebe nepřijímá. Pokud se však lidé, kteří čelí těmto problémům, nezapojí do společenského rozhodování a neprosadí své zájmy, je zde velká pravděpodobnost, že přijatá rozhodnutí jejich postavení pouze zhorší. Výsledkem může být negativní spirála, na jejímž konci bude pocit frustrace a vzájemného odcizení mezi jednotlivými společenskými skupinami.

Občanský život mladých lidí z menšin nemá smysl zkoumat bez zasazení do širšího kontextu. Vedle menšin vždy ve společnosti existuje společenská majorita, která svým chováním určuje, co je ve společnosti považováno za normální a běžné. Příslušníky menšin proto můžeme lépe poznat, pokud se soustředíme na to, čím se podobají členům majoritní společnosti a v čem naopak spočívá jejich jedinečnost, jejich odlišnost od standardů majoritní populace. Občanský život příslušníků menšin proto budeme v naší knize zkoumat ve vztahu k občanskému životu majority. Důraz přitom nebude kladen na vzájemné porovnávání, ve které skupině je občanská participace více či méně rozšířená, jako spíše na otázku, nakolik se napříč etnickými skupinami shodují nebo odlišují faktory, které mladé lidi k občanské participaci vedou. Takový přístup nám navíc může přinést užitečné poznatky nejen o menšinách, ale i majoritě samotné.

Naše kniha bude rozčleněna do devíti kapitol. V *kapitole 1* vysvětlíme, jak rozumíme občanskému životu, proč považujeme za důležité zabývat se právě mladými lidmi a co rozumíme pod sociálněpsychologickým pohledem. V *kapitole 2* se budeme zabývat tím, jaké otázky byly v souvislosti s občanským životem lidí z menšin dosud zkoumány. *Kapitola 3* stručně představí romskou a ukrajinskou menšinu, jimž je věnována naše studie. Následující kapitoly budou vycházet z výsledků naší studie, provedené v letech 2010 a 2011 mezi mladými lidmi ve věku 15–28 let z obou menšin a majority. *Kapitola 4* přinese charakteristiku respondentů našeho výzkumného souboru a metod, kterých jsme použili. Poté se v *kapitole 5* budeme věnovat otázce, jak mladí lidé vnímají společnost. Zaměříme se na jejich důvěru v instituce, přesvědčení o možnosti ovlivňovat dění ve společnosti, vnímanou diskriminaci a celkové hodnocení společnosti. V následující *kapitole 6* se pokusíme odpovědět na otázku, jakým občanským aktivitám se mladí lidé věnují a jaké obecnější typy občanské participace se u nich objevují. Na tuto analýzu naváže *kapitola 7*, v níž se podíváme, zda občanská participace mladých lidí souvisí s jejich pozicí ve společnosti, vnímáním společnosti a sociálním prostředím. Rovněž se krátce zmíníme o problematice účastníků alternativních občanských aktivit. *Kapitola 8* přinese odpověď na otázku, jaké překážky brání občanské participaci popisují samotní mladí lidé a jaké pocity tyto překážky provázejí. Závěrečná *kapitola 9* přinese shrnutí všech našich zjištění.

CO BUDEME ZKOUMAT A PROČ

V předmluvě jsme uvedli, že se budeme zabývat občanským životem mladých lidí z hlediska sociální psychologie. Tato věta si zasluhuje hned trojí vysvětlení. Co máme na mysli pod pojmem občanský život? Proč věnovat pozornost mladým lidem? A co znamená sociálněpsychologický pohled?

Co máme na mysli pod pojmem občanský život

Občan, občanství a občanský život

Náš život se odehrává na více rovinách. Na jedné straně je tu rovina blízkých osobních vztahů s našimi partnery, rodinnými příslušníky, přáteli, spolupracovníky, spolužáky či sousedy. Vztahům na této rovině obvykle věnujeme nejvíce času a energie, protože pro nás mají největší důležitost. Vedle osobní roviny však má náš život i další rozměr. Každý člověk patří do nějakého širšího společenství, které je vymezeno společným územím a vzájemnou propojeností mezi příslušníky tohoto společenství. Může jít o malá společenství, jako jsou obce či městské čtvrti, ale i o společenství mnohonásobně větší, jako jsou města, regiony, státy a nadstátní útvary. Ačkoli člověk obvykle osobně nezná většinu ostatních příslušníků, neznamená to, že společenství nemá na člověka žádný vliv a on svým způsobem neovlivňuje společenství. Například obec vydává různá úřední nařízení, poskytuje příležitosti pro práci i trávení volného času a mohou zde působit určitá neformální pravidla a očekávání, jak se má člověk chovat. Stejně tak se člověk může pokoušet dění v obci ovlivnit, například přesvědčováním ostatních obyvatel, dobrovolnou prací ve prospěch obce či kandidováním do obecního zastupitelstva.

Příslušnost k širším společenstvím, která přesahují blízké osobní vztahy, můžeme označit pojmem občanství. Člověka jakožto příslušníka určitého společenství pak můžeme nazvat občanem. Hovoříme-li o občanství, většinou máme na mysli státní občanství, tedy příslušnost člověka k nějakému státu.¹ V tomto smyslu rozumíme občanství i v naší knize, kde se věnujeme vztahu mladých lidí k České republice, respektive k české společnosti. Občanství se však může vztahovat i k jiným, menším či větším, společenstvím. Člověk tak kromě státu zároveň může být občanem určité obce, města, regionu i nadstátního celku, jakým je například Evropská unie (srov. Dalton, 2009; Višňovský, 2010).

¹ Příslušnost ke státu nemusí znamenat pouze právní vztah mezi člověkem a státem, jak blíže popíšeme v následující kapitole.